

**КРЕМЕНЕЦЬКА ГІМНАЗІЯ ІМ. І. СТЕШЕНКА У ЖИТТІ
ТА ТВОРЧОСТІ УЛАСА САМЧУКА**

У статті розглянуто основні засади формування світогляду У. Самчука під час його навчання у Кременецькій гімназії ім. І. Стешенка. Проаналізовано його активну участь у культурно-громадському та політичному житті, просвітницьку діяльність у Кременці та відображення цього у творчій спадщині.

Автор статті зауважує, що у Кременецькій гімназії розпочинається громадсько-політична біографія письменника У. Самчука. Національна стихія початку 20-их рр., що намагалась перебороти великопольські впливи, панувала у цьому місті лише в українській гімназії та в «Просвіті». У. Самчук перебував у вирі активності не лише навчання, а й культурно-громадського та політичного життя. Okремо слід виділити його діяльність у «Просвіті». Саме у Кременці відбувалося ідейне формування У. Самчука як активного українського патріота. Навчання у Кременецькій гімназії, історію її існування письменник описує в книзі спогадів «На коні вороному». Зокрема, наголошує, що гімназія, «активно поповнювала кадри української інтелігенції на Волині».

Розкрито зосередження уваги письменником на Кременецькій гімназії у книгах спогадів та автобіографічних творах, висвітлення ролі та значення закладу, різноманітних даних з його історії, навчально-виховної діяльності. Особлива увага звертається на романи «Волинь» та «Юність Василя Шеремети», у яких письменник значне місце відводить діяльності Кременецької гімназії, а також «Просвіті».

Автор зауважує, що висвітлюючи у своїх творах просвітницький рух на Волині у 20-их рр., У. Самчук наголошує на психологічній та духовній атмосфері, в якій діяла «Просвіта», розкриває психологію тих, хто поширював цей рух, та населення, яке його сприймало. Самчуків герой не лише виконавець, а й теоретик власних поглядів стосовно просвітництва, її духу.

Важливе значення має відображення у творах У. Самчука питань освіти, письменник втілює ті аспекти, які розкривають її значення, потяг до знань, роль і вплив книг, учителів, освітніх закладів і товариств. Через зміст творів Самчука проходить думка, яка звучала 1941 року у його передовиці газет «Волинь»: «...без освіти, без знань, без відповідного виховання у школі людина не може бути повновартною». У. Самчук наголошує: « ... перша і остання заповідь – вчитись!..»

У статті розглянуто висвітлення У. Самчуком образів учителів Кременецької гімназії.

Ключові слова: гімназія, просвітницька діяльність, молодь, освіта, учитель.

**KREMENETS I. STESHENKO GYMNASIUM IN ULAS SAMCHUK'S LIFE
AND WORKS**

The article deals with the basic principles of the formation of U. Samchuk's outlook during his studies at Kremenets Gymnasium named after I. Steshenko. His active participation in cultural, social and political life, educational activities in Kremenets and its reflection in the creative heritage have been analyzed.

The author of the article notes that in the Kremenets high school the socio-political biography of the writer U. Samchuk begins. The national element of the early 20's, trying to overcome the Great Polish influence, prevailed in this city only in the Ukrainian gymnasium and in the "Enlightenment". U. Samchuk was active in the field of not only learning, but also cultural, social and political life. Separately, it should be highlighted its activities in the "Enlightenment". It was in Kremenets that the ideological formation of U. Samchuk as an active Ukrainian patriot took place. U. Samchuk teaches at the Kremenets Gymnasium, the history of its existence, in a book of memoirs «On a horse's raven». In particular, he emphasizes that the gymnasium «actively replenished the personnel of the Ukrainian intelligentsia in Volyn».

The author's attention focused on Kremenets Gymnasium in his books of memoirs and autobiographical works, revealing the role and significance of the institution, various data on its history, educational activities have been exposed. Particular attention is drawn to the novels «Volyn» and «Vasyl Sheremeta's youth», in which the writer emphasizes a significant role of the activities of Kremenets gymnasium, as well as «Prosvita». The article reveals the reflection of the importance of education, the role and influence of books, teachers in the works.

The author observes that in his works the enlightenment movement in Volhynia in the 1920's, U. Samchuk emphasizes the psychological and spiritual atmosphere in which Prosvita acted, reveals the psychology of those who disseminated this movement and the population that he perceived Samchuk is a hero not only the performer, but also the theorist of his own views on the Enlightenment, his spirit. Importance is reflected in the works of U. Samchuk on education, the writer embodied those aspects that reveal the importance of education, the attraction to knowledge, the role and influence of books, teachers, educational institutions and societies. Because of the content of Samchuk's works, the thought that sounded in 1941 in the editorial of the Volyn newspaper: «... without education, without knowledge, without proper education at school, people can not be eloquent». U. Samchuk emphasizes: «... the first and last commandment is to learn!»

The images of teachers of Kremenets Gymnasium disclosed by U. Samchuk in his writings have been considered.

Key words: gymnasium, educational activity, youth, education, teacher.

Серед видатних українських культурно-освітніх і громадсько-політичних діячів, незаслужено забутих упродовж тривалого часу на батьківщині, виділяється постать Уласа Самчука (1905–1987). Він більш відомий як великий український письменник, перу якого належать твори, що пройняті ідеєю самостійності й незалежності української держави. У. Самчук найповніше з усіх письменників відобразив у своїй творчості трагічну долю українського народу в ХХ ст. Його ім'я повернулося на Україну лише разом із державною незалежністю, а з перевезенням 1993 р. з Канади в Україну музею-архіву з'явилася широка джерельна база для вивчення громадсько-політичних і педагогічних поглядів У. Самчука.

Формування світогляду юного Самчука відбувалося за досить несприятливих умов державно-політичного існування України початку ХХ ст. У цьому процесі формування вагомому роль відіграв Кременець – один із давніх осередків історично-культурного життя Волині. Влітку 1921 р. польська влада закрила Дерманську учительську семінарію, а разом із нею і вищепочаткову школу, де У. Самчук закінчив на той час три класи. Перед юнаком постала проблема подальшого

навчання.

Склавши екстерном екзамен, він стає учнем 5 класу Кременецької української приватної гімназії ім. І. Стешенка – «цієї своєрідної, мішаної, безправної української гімназії з дуже своєрідними умовами свого існування, під ворожою владою, яка робила всі можливі і неможливі заходи, щоб їй пошкодити» [16, с. 279]. Про роль гімназії та її вплив на формування свого світогляду У. Самчук пише: «...та школа із скромними можливостями праці в дуже скромному приміщенні була для мене величезним форумом і доброю лабораторією для вияву і розбудови мого інтелекту... Вона робила з нас не лишень фахівців діла, але також громадян, патріотів, діячів і організаторів національного життя» [16, с. 280]. Гімназія відзначалася широтою навчальної програми та наявністю прекрасних викладачів, яких українська громада краю поважала не тільки за глибокі знання, а й за патріотизм. Серед них такі відомі постаті, як *В. Кавун*, *В. Гнажевський*, *А. Куц*. Важливе значення у формуванні особистості У. Самчука мав директор закладу *С. Міляшкевич*.

У Кременецькій гімназії розпочинається громадсько-політична біографія письменника. Національна стихія початку 20-их рр., що намагалась перебороти великопольські впливи, панувала у цьому місті лише в українській гімназії та в «Просвіті». У. Самчук перебував у вирі активності не лише навчання, а й культурно-громадського та політичного життя. Okремо варто виділити його діяльність у «Просвіті». Саме у Кременці відбувалося *ідейне формування* У. Самчука як активного українського патріота.

Навчання у Кременецькій гімназії, історію її існування У. Самчук описує в книзі спогадів «На коні вороному». Зокрема, наголошує, що гімназія, «активно поповнювала кадри української інтелігенції на Волині» [5, с. 18].

Під час свого гімназійного життя У. Самчук був головою літературно-мистецького гуртка «Юнацтво», у його рукописному часописі з такою ж назвою вміщував свої перші твори, серед яких вірш «Не любити не можу свою я країну...». Він брав активну участь у літературних вечорах, вікторинах. 1924 року вирішив зробити першу спробу друку в журналі «Наша бесіда», який видавався у Варшаві. Новела «Старими стежками», видрукувана весною 1926 р., за словами автора, була «наївна, дуже початкова, але вона дала... поштовх до творчості, бо бачив перші свої друковані слова» [14]. Аналізуючи у спогадах час, у якому протікало гімназійне життя, письменник зауважує: «То були винятково нерівні часи, повні зривів, змін, перешкод, труднощів. Ми не могли систематично вчитися, нормально розвиватися, надіятися на нормальну працю» [15, с. 153]. Окупаційна політика Польщі, за словами Самчука, «була нетерпима, образлива. Нас шикановано за саме вживання “гайдамацкей гвари”, тобто нашої мови» [15, с. 237]. У. Самчук зазначає: «Ми в той час мали небагато місця у цьому просторі... єдина наша гімназія якось трималася, але дуже вбого, без права, без засобів, без належного приміщення, під постійним наглядом і терором державної адміністрації» [15, с. 139]. Польська влада з кожним роком посилювала тиск, для молоді не було ніяких перспектив, закінчення гімназії не давало права вступу до вищих шкіл у межах Польщі. Подальше навчання було можливим лише за кордоном, тому «...одні шукали виходу на схід, до Києва, інші знов на захід до Данціну, Праги, Берліну, Парижу» [16, с. 280].

За час навчання У. Самчука тричі було заарештовано, два арешти відбулося на підставі звинувачення у нелегальній опозиційній діяльності. Піврічне тюремне

ув'язнення відбув У. Самчук влітку 1924 р., коли був заарештований під час перетину кордону в Радянську Україну. Спробу покинути межі польської держави спричинило прагнення дістатися до Києва і вступити до Інституту народної освіти. Юнак опинився у камері разом із тими українцями, які тікали на польський бік України від катувань і тортур у застінках ГПУ. В'язниця стала для нього першою серйозною школою, яка назавжди звільнила його від „большевицького синдрому”. Далі дорога лежала лише на захід. Молодого Самчука «рвало на куски бажання вирватися звідсіль, отрясти порох взуття і відійти на другий край світу» [15, с. 239].

У 1926 р. перед закінченням закладу У. Самчука призвали до польського війська. У спогадах про це читаємо: «Можливо також з помсти за це я вирішив взагалі звільнитися від опіки „братів слов'ян” і стати бездержавним громадянином світу» [15, с. 153].

Діяльність У. Самчука у «Просвіті» в 20-х рр. ХХ ст. є важливим моментом його біографії. Покоління Самчука здійснило свого роду освітньо-інтелектуальний „прорив”, який пройшов через безліч соціальних і політичних проблем, але все ж вивів це покоління на новий рубіж. Аналізуючи просвітницьку діяльність, У. Самчук зазначав, що це були «живі, самобутні, народні лябораторії і верстати праці, які протягом короткого часу, проти волі і великого несприяння державних чинників безземельну і занедбану країну піднесли на рівень імпонуєчого розвитку народної культури і господарства» [15, с. 103]. У промові на ювілей 25-річчя Інституту дослідів Волині у Вінніпезі, говорячи про умови, в яких зароджувалося просвітянство, У. Самчук наголосив, що хоча край належав до «найбайдужіших губерній України щодо свого національно-державного вияву» [13, с. 20], польська влада помилилася, вважаючи, що «Волинь є для них найкращим матеріалом для чергової денаціоналізації» [13, с. 20], поскільки вона не здавала своїх позицій у боротьбі на політичному та культурно-освітньому рівнях.

Кременецька «Просвіта» 20-х рр. була особливо діяльною і мала значний вплив на учнів гімназії. У. Самчук активно співпрацював із «Просвітою» і став її членом 29 серпня 1923 р. Серед архівних матеріалів знаходиться список членів Кременецької «Просвіти» на 1923 рік, які живуть на селах, під номером 85 записаний *Самчук Влас – Тилявка, Білокр. – 30 VIII 23*. Поряд читаємо наступний запис: *13 – Самчук Влас – 29/VIII, членські внески: 29/VIII – 1000* [20]. Він зазнав впливу таких видатних діячів товариства, як М. Черкавського, С. Жука, голови «Просвіти» Б. Козубського, з якими був у дружніх стосунках. Крім цього, гімназисти мали тісний зв'язок з тими, хто, утікши від більшовиків, після розгрому УНР, опинився у Кременці. Серед таких був професор В. Біднов, Р. Бжеський.

У. Самчук з ентузіазмом та енергією брав найактивнішу участь у діяльності «Просвіти»: сприяв заснуванню філій Товариства по селах та створенню аматорських гуртків при них, виступав із рефератами перед селянами. Самчук говорить, що, пройшовши складний процес становлення його як «просвітянсько-кооперативного реаліста», він почав новий етап свого життя: «Ми брали приступом кожну хату і кожну душу, усю мою гімназіяльну мудрість я намагався перенести на моїх Кирилів, Савок, Корніїв» [15, с. 150].

Повернувшись із першої еміграції, у серпні 1941 р. Самчук відвідує своє рідне село Тилявка. У сільській хаті-читальні, створеній ним у роки юнацтва, він

виголошує промову, в якій пригадає просвітницьку роботу в селі. У спогадах про це він пише: «... коли мої товариші по праці понесли мене сьогодні на руках, це не був випадковий порожній жест чи примха, а вияв тріумфу зробленого нами діла... Скільки непотрібних томів Леніна треба було написати, скільки треба було вимордувати людей, зруйнувати майна, щоб недосягти навіть того, що ми досягли в Тилявці, користуючись лише звичайним здоровим людським розумом» [15, с. 150].

Активна просвітницька діяльність У. Самчука знайшла відображення в автобіографічних творах. У романах «Волинь» та «Юність Василя Шеремети» письменник значне місце відводить висвітленню діяльності «Просвіти».

У третьому томі «Волині» ми спостерігаємо за просвітницькою діяльністю головного героя Володьки Довбенка, що є прототипом автора. Спершу він із захопленням організовує постановку вистави в Тилявці. Розподіляючи кошти від успішної прем'єри, він міркує: «Стане на залю, на всі видатки, і зістанеться для Просвіти. Ах, як буде чудово, коли на другий тиждень Володько з'явиться в Крем'янці й передасть Просвіті стільки грошей» [12, с. 50]. Згодом Володько повідомляє своїм товаришам рішення про необхідність відкриття читальні і прикладає чимало зусиль для втілення своєї нової ідеї.

Передаючи власне ставлення до просвітницької роботи свого героя, У. Самчук наголошує, що «найбільшою нагородою для Володька був день відкриття його читальні. Простора, світла кімната набита молодими, веселими людьми... Це вже не ті люди, що їх недавно бачив Володько. Це зовсім інші» [12, с. 177], які слухають його – «інструктора культурно-освітнього відділу тиялецької кооперативи. Це зовсім інші парубки. В очах їх рівна, яскрава думка» [12, с. 177]. Поступово настає просвітлення, молодь входить у той ритм життя, якого вимагає від неї її буття у тому просторі і в той час.

Наступним кроком Володьки Довбенка стає будівництво нового кооперативного будинку, «всім хотілося зробити це чудо за одну ніч, це стало вимогою, щоденною потребою, обов'язком» [12, с. 349]. За два місяці будинок готовий, «тішить око тияльчан, наповняє гордістю кожного, хто не гляне» [12, с. 349], навіть з інших сіл приходили подивитися «на таку несподівану дивовижу» [12, с. 349]. На цей час відбулися помітні зміни в селі, «село внормувалося. Зникли зайві витівки парубків» [12, с. 349], село готувалося до небувалого свята – освячення кооперативного будинку, всі знали, що «це має бути велика урочистість, це приклад, це історія» [12, с. 349]. Приділяючи цій події особливу увагу, автор наголошує на важливості цього моменту і його місці у просвітницькому русі, що зароджувався на той час у волинських селах: «Це було не саме посвячення будинку на площі села Тилявки. Це було щось більше й краще... Це по своєму воскресало й зводилось село...» [12, с. 358]. З навколишніх сіл сходились люди, бо «скрізь на кожному кроці чути було про Тилявку» [12, с. 358]. Посвячення цього будинку є своєрідним символом дієвості просвітницького руху, значущості його результатів: «Село встало, село йде, село рушило, мов велика повінь якоїсь загаченої ріки, що раптово прорвала свою перепону» [12, с. 359]. Цей, мовби летаргічний, сон села, яке спало віковим сном, вдалося розрушити з допомогою діяльності молодого юнака, який втілював ідеї «Просвіти».

Якщо в першому томі роману, за словами А. В.-Бойцун, показано «село перед Першою Світовою війною: бідне, неосвічене, спокійне, відстале» [4, с. 27], село, яке спало віковим сном, то далі ми бачимо, що з допомогою просвітницької діяльності

молоді настало пробудження села. Змальовуючи це, У. Самчук утверджує думку, що інтелігенція повинна вести за собою інших і не остання роль у цьому належить освіті. Аналізуючи «Волинь», А. В.-Бойцун пише: «Володько здобуває освіту, організовує читальню, кооперативу і скоро підносить і добробут, і освіту свого села...» [3, с. 115]. Розглядаючи це питання, С. Пінчук зауважує: «Ввійшовши в культурницьке коло інтелігентської молоді..., Володько підліток і юнак бере участь в організації самодіяльних вистав, відкритті кооперативної крамниці. Так з сільського хлопця, формується інтелігент з селян у першому поколінні. Навчання в Крем'янецькій гімназії остаточно повернуло життєву долю Володьки в нове русло. Він зрозумів, що надалі належатиме не тільки своєму селу» [9, с. 23].

За допомогою іншого героя – Василя Шеремети, що є прототипом автора у романі «Юність Василя Шеремети», У. Самчук показує просвітницьку діяльність молоді в Крем'янці. Належачи до «передової ідейної гімназіальної молоді» [19, с. 100], Шеремета входить до театральних і літературних гуртків, бере участь у сходинах, читаннях, Шевченківському святі, є в числі перших видавців рукописного журналу, який організовує разом зі своїми однодумцями. Гімназист Шеремета, будучи членом «Просвіти», живе її турботами, проблемами, виступає на засіданнях. Він усвідомлює всю вагу цієї організації і навіть у мріях про майбутнє не оминає її своєю увагою. Сидячи на камені козацьких могил, він фантазіями переноситься у майбутнє, коли по роках повернеться на рідну землю і здійснить багато справ, зокрема збудує «також будинок Просвіти. Великий з залами і кабінетами та бібліотекою» [20, с. 138].

Висвітлюючи у своїх творах просвітницький рух на Волині у 20-их рр., У. Самчук наголошує на психологічній та духовній атмосфері, в якій діяла «Просвіта». Розкриває психологію тих, хто поширював цей рух, та населення, яке його сприймало. Самчуків герой не лише виконавець, а й теоретик власних поглядів стосовно просвітянщини, її духу.

Важливе значення має відображення у творах У. Самчука питань освіти, письменник втілює ті аспекти, які розкривають значення освіти, потяг до знань, роль і вплив книг, учителів освітніх закладів і товариств. Через зміст творів Самчука проходить думка, яка звучала 1941 року у його передовиці газети «Волинь»: «...без освіти, без знань, без відповідного виховання у школі людина не може бути повновартною» [18, с. 1]. У. Самчук наголошує: «... перша і остання заповідь – вчитись!...» [17, с. 98].

Аналізуючи це питання, особливу увагу звертаємо на автобіографічні твори. Роман «Юність Василя Шеремети» – це широке полотно, в якому докладно змальовано щоденне життя української гімназії м. Крем'янця. Василь Шеремета – «типовий український селянський юнак, що прийшов до школи не заради пописуватися, а здобути освіту, щоб її відповідно переробити для себе, щоб згодом використати її засоби для народу» [7, с. 147]. Покоління Шеремети починає розуміти справжню вагу і значення освіти. Під час політичних сутичок серед молоді юнак усвідомлює, що ворогам тільки того й треба, аби молодь покинула гімназію і загубила освіту, вдарившись у політиканство. Але основне завдання цього покоління – вчитись, щоб стати інтелігентами, фахівцями, головне вчитись, це «істина, яку ніякими дорогами не обійдеш» [20, с. 27]. Треба закінчити навчання і «вийти на чисте, легше, просторіше поле життя» [20, с. 27]. Головний герой мріє про університет: «Чи може він побачити університет? Василь Шеремета, перший у роді, нащадок безлічі поколінь неписаних рабів» [20, с. 27].

Він розуміє, що ні Львів, ні Варшава йому не доступні, хіба що Прага, а там Український Вільний Університет, про який читав у газетах. В «Юності Василя Шеремети» показно молодь, «що змагає до ідеалу, дбає про моральність, бажає науки і бажає творити добро» [3, с. 116].

Головний герой трилогії «Волинь» Володько Довбенко – це той же Василь Шеремета, але у цьому випадку ми простежуємо становлення особистості, починаючи з раннього дитинства. Ще маленьким хлопчиком він мріє про школу і мріє навчитися читати. Згодом, думаючи про свій маленький світ життя, хлопчик визначає свої цінності у ньому, де особливо виділяє те, що «має порваного букварця, якого вивчив напам'ять» [11, с. 131], олівець та жмут списаного паперу. Володько міркує про те, як цікаво у школі і, який «величний і хороший той світ! І безліч в ньому незнаного та чарівного. Треба його лишень знати, а для того треба вчитись» [11, с. 116].

На сторінках «Волині» звучить наказ Матвія Довбенка «...дітям своїм наказую: діти!.. Вчитися мусите. Всі до одного. Чуєте? Всі до одного. Не на панів учитися, а на господарів, на докторів, на потрібних і чесних людей...» [12, с. 236]. У творах Самчука утверджена думка, що освіта потрібна для того, щоб бути сильною, справжньою нацією. Мета прагнень головного героя – навчання. Неможливість отримати відповідну освіту на рідній землі, породжує прагнення вирватись за кордон, особливо в Прагу, адже «там університет, учительський інститут, матуральні курси... Чорт бери! Ми скоріше дістанемо університет у Токіо, ніж тут...» [13, с. 25], – робить висновок Самчуків герой.

Дезертирство з польської армії У. Самчука, як і його прототипного героя Володьки Довбенка, – це «пошуки юнаком можливостей ґрунтового навчання, прагнення вирватися з вузьких обр'їв волинського села й поневоленого, позбавленого розвоюєвої перспективи краю» [2, с. 37].

З огляду на те, яку велику роль відіграли у житті У. Самчука, формуванні його світогляду навчальні заклади, закономірним є зосередження на них уваги письменника у його творах. Чимало дізнаємося про Кременецьку українську гімназію ім. І. Стешенка з книг спогадів «На білому коні», «На коні вороному». Значне місце займає заклад у романах «Волинь» та «Юність Василя Шеремети».

У романі «Волинь» головний герой Володько, прибувши на навчання до *Крем'янецької української приватної гімназії ім. І. Стешенка*, зустрічає на вулиці міста її учнів. Хлопець задається думками про цей «невеличкий, жовто-рожевий, старий одноповерховий будиночок – власність місцевого торгівця» [13, с. 241], де «міститься та українська, ім. І. Стешенка, гімназія... Без права, без місця, без будь-якої державної допомоги» [13, с. 241]. У своїх роздумах Володько торкається вже не просто зовнішнього вигляду закладу – його турбує суть, роль і значення гімназії у цьому місці і в цей час. Адже відомо, що «ті хлопці і дівчата, що відвідують її, належать до місцевих, сільських родин розкиданих по всій цій провінції» [13, с. 241], хлопець тепер думає не лише про себе, його турбує і їхня доля, як учнів цього закладу.

Головний герой роману «Юність Василя Шеремети», що є продовженням образу Володьки Довбенка, належить до учнів згадуваної гімназії. Роман охоплює один навчальний рік, що розпочинається 1 вересня 1922 р.: «По всіх вулицях гамірні гурти молоді. Всі вони поспішають до якоїсь школи... Учнів української гімназії не важко пізнати. Це переважно селюки... Всі вони йдуть до будинку з назвою школа. Здається всього п'ять простих літер, а варто тільки вдуматись у

їхній зміст. Це кімнати, де стоять лавиці, де на стінах висять картини, де в шкафах зложено книги. На кожній тій лавиці, на кожній стіні, у кожній шафі чекає на тебе старанно зібрана віками мудрість» [19, с. 26]. Описуючи гурти молоді, їх настрої, автор звертає нашу увагу на саме приміщення гімназії, її зовнішній вигляд, він пов'язує це як єдиний організм, що живе і діє. В «Юності Василя Шеремети» продовжується думка, яка звучала у «Волині» щодо значення і статусу гімназії: «Українська гімназія без прав, без будинку, без бібліотеки, без фізичного кабінету, без датацій, без державної допомоги, це річ така нормальна і така звичайна. Вона запхана молоддю, що все таки чіпляється за своє людське право вчитись, знати, бути, байдуже, чи подобається це комусь...» [19, с. 27]. Характеризуючи заклад, автор зауважує: «Ця гімназія не дає жодного права, ...ця школа вчить бути і не бути, знати і не знати, хотіти і не досягнути, ...ця школа не дає дипломів на посади, на теплі місця. Вона скоріше їх заперечує. Вона дає тільки голі істини, сухі і абстрактні поняття, вишукану філософію, мудрість...; це діра, крізь яку раби і парії шукають виходу у світ, де серед пісків пустель людської глупоти і забобонів, можливо, знайдеться шматок того, що становить справжній сенс життя...» [19, с. 28]. Зі сторінок твору ми дізнаємося про кількість учнів, організацію навчального процесу в гімназії. Автор наголошує на ущемленні прав на навчання української молоді, що призвело до зменшення контингенту учнів. Описуючи початок навчання, наголошує на словах директора: «Треба вчитись... Наш народ потребує вчених людей, потребує інтелігенції...» [19, с. 30].

Аналізуючи тему вчительства й образ учителя у творчості прозаїка, звертаємо увагу на те, що в автобіографічні твори письменник увів ті образи вчителів, які зустрічалися у його житті. Кожен із образів учителів, присутніх у романі «Волинь», втілює конкретні збірні образи, характерні для певного періоду розвитку освіти на Волині, особливо помітним є взаємозв'язок із конкретним історичним часом. Ця тема має продовження у романі «Юність Василя Шеремети», де автор протягом 1922–1923 навчального року знайомить нас із учителями Крем'янецької гімназії. Створені ним образи є прототипами тих педагогів, які працювали у гімназії за часів навчання у ній У. Самчука. Розповідаючи про перший день навчання, письменник поступово вводить кожен із образів, описуючи як гімназистів вітає із початком навчального року кожен із учителів на чолі зі своїм директором. Тут коротко довідуємося про окремих педагогів, крім конкретних професійних характеристик, дізнаємося дещо і про особливості особистості кожного. Наступним кроком, який деталізує характеристики, є розповідь про перший урок окремих учителів. Ми бачимо їхні портретні описи, особливості характеру, світогляду. Досить чітко зображено ставлення гімназистів до педагогів. Вже з перших сторінок особливо виділяється «невеличка, елегантна» [19, с. 30] вчителька французької мови Варвара Сергіївна, дружина директора і керівник класу, де навчається Шеремета. Перша лекція була саме її, вона «тільки глянула своїми гарними, вишневими очима, – п'ятдесят хлопців і дівчат стояли за лавицями, мов статуї» [19, с. 31]. Особливою повагою у гімназистів користується і Семен Іванович – учитель хімії, який завжди «оповість такого, чого ще ніхто не чув... Його добрячі, сині очі весело бігають і по-юначому блищать» [19, с. 62]. Саме він є режисером театрального гуртка, до якого входить і Василь. Ставлення до нього Шеремети передають слова: «Ах, чудовий той Семен Іванович з його захопленням, з його молодечими поривами. Василеві видається він верхом досконалости. І чому така здібна, велика, мудра людина сидить тут, у

Крем'янці, коли йому місце десь в столицях світу, в якомусь Парижі...» [19, с. 101]. Не відчуваючи втоми, він працює з хлопцями в гуртку і є для них беззастережним авторитетом. Окремі, на перший погляд, незначні деталі, які присутні в контексті твору, вдало доповнюють той чи інший образ, допомагають розкрити його, зрозуміти.

Яскраво характеризують образ Варвари Сергіївни слова, які стосуються конкретної події, – шкільного балу, але загалом відносяться до всього шкільного життя: «Справжній нерв усього – Варвара Сергіївна» [19, с. 126]. Далі читаємо рядки, які чудово доповнюють цей прекрасний образ: під час балу «за буфетом стояла сама Варвара Сергіївна. Прекрасна, дорогоцінна, урочиста... Зовсім, зовсім чудо, але вона тримається меж землі і не пнеться до неба... Темносиня оксамитова сукня з пишним лисом додає їй королівської недосяжності...» [19, с. 132]. Після успіху вистави і балу в гімназії відчувається загальне задоволення. Коли Семен Іванович з'являється у класі, «учні його ґратують. Він посміхається у свої рудуваті вусики... – Ну добре, добре, панове! А тепер до науки» [19, с. 140]. Варвара Сергіївна також «вривається, мов уланський вахмістр!» [19, с. 140] і закликає до науки, адже це кінець навчального року, тому «все закрутилось по-старому, тільки пожвавленим темпом... Гімназія мусить підтягнутись. Дисципліна, порядок, кінець року...» [19, с. 140]. Описані події є прикладом взаєморозуміння між учнями та вчителями, які разом проводять будні і свята, гарно і корисно відпочивають, а згодом разом беруться за навчальну працю. Займаючись культурно-просвітницькою діяльністю, гімназисти заручаються підтримкою і наставництвом своїх педагогів.

Досить яскраві елементи містить сюжет, який можна назвати «Весна і вчителі». З приходом весни молодь милується не лише природою, звертаючи увагу на зміни у ній, а й особливо радіє і захоплюється змінами у зовнішності, поведінці і настроєві вчителів, які викликані весною. Здається, що таке явище, як прихід весни, просто не може не позначитися на цих людях. Відповідні зміни, які бачать гімназисти, допомагають повніше розкрити образ кожного з учителів. Особливо відчувається спорідненість із весною Варвари Сергіївни. Вона «вже має приколотий до костюма букетик... Жвава, легка на високих каблучках. Як личить їй весна...» [20, с. 53]. Взаєморозуміння між цією вчителькою і гімназистами є особливо помітним у її словах, звернених до них після їх неявки на польське свято. У сказаному звучало не лише розуміння, а й повчання, як потрібно жити, для чого, який обов'язок є основним у сьогоднішньому та подальшому житті.

Розповідаючи про останній місяць навчання, автор говорить про справи вчителів поза заняттями в гімназії, наголошує на яскравих рисах характеру особистості кожного. Портретні характеристики, присутні у контексті, вдало доповнюють образи. Закінчується твір спільним відпочинком учителів і гімназистів у весняному лісі. Аналізуючи цю частину тексту, варто звернути увагу на спілкування між учителями та учнями. Зворушлива теплота і щирість відчутні у ті хвилини, коли пісні, жарти, ігри, вільний вияв думок і почуттів зближують учнів і їхніх учителів. Все це виразно доповнює кожен конкретний образ і кожен зі сторін. Мають місце тут і портретні характеристики. Характеристика образів, майстерно створених за допомогою вдалих художніх засобів, свідчить про безпосередність, відкритість, щирість і теплоту душі педагогів. Саме між такими наставниками та їх учнями існує тісний взаємозв'язок, побудований на довірі, повазі, щирості.

У. Самчук є великим письменником великої еміграційної літератури, оскільки «велика література виростає з великого призначення. Свідомість цього, звана ідейність, є рушійною силою письменника. Цим, власне, письменник відрізняється від грифоманів, а справжня література від здрукованого паперу» [1, с. 32]. За словами І. Багрянного, важливо те, щоб «письменник мав, що сказати, знав для чого сказати» [1, с. 36], а У. Самчук, творячи велику літературу, знав своє призначення і так писав про свою роль: «Я не тому письменник свого народу, що вмю писати. Я тому письменник, що відчуваю обов'язок перед народом. Бог вложив в мої руки перо. Хай буде дозволено використати його для доброго, для потрібного» [8, с. 294].

Близький приятель Уласа Олексійовича літературний критик Ю. Стефаник (Ю. Клиновий) на сторінках часопису «Нові дні» висловився так: «В мене нема сумнівів, що спогади Самчука... колись стануть обов'язковою лектурою в університетах вільної України, – на історичних та літературних факультетах, – такі вони насичені українознавчими темами, нашою історією і культурою, особливо літературою» [7, с. 3]. Творчість У. Самчука – це багатий матеріал для виховання та духовного збагачення кожної людини.

Погляди У. Самчука, які відображають його зацікавленість питаннями виховання, свідчать, що саме освіті він відводив основну роль у формуванні людей з цілісною свідомістю, наголошуючи при цьому на її значимості для розвитку держави, утвердження нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний І. Думки про літературу. Мистецький український рух. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. Зб. 1. С. 25–36.
2. Веретюк О. Самчукова рецепція Польщі / *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство*. Тернопіль, 2000. Вип. 6. С. 36–43.
3. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук – літописець / Українські назви у ЗСА та інші праці з назвознавства й історично-літературного дослідження. Бісмарк-Грилі, 1977. С. 113–126.
4. Власенко-Бойцун А. Хроніки, романи, і мемуари Уласа Самчука Есеї і рецензії. Мiami : Coral Springs, 1983. С. 26–43.
5. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука : монографія. Рівне : Ліста-М, 2004. 184 с.
6. Жила В. Чи здобуто світову позицію? (До 40-річчя творчої діяльності Уласа Самчука) / Північне сяйво. Альманах II. Edmonton ; Alberta : Slavuta Publisher, 1961. С. 145–149.
7. Клиновий Ю. Мудрець «на коні вороному» / *Нові дні*. Торонто. 1980. Лютий. С. 2–4.
8. Костюк Г. Образотворець «времени лютого». У світі ідей і образів : вибране: Критичні та історико-літературні роздуми (1930–1980 рр.). Сучасність. 1983. С. 294–310.
9. Пінчук С. Улас Самчук – найвидатніший український прозаїк ХХ століття / Улас Самчук – видатний Український письменник ХХ ст. : матеріали урочистої академії, присвяченої творчості митця. Тернопіль ; Кременець, 1994. С. 19–33.
10. Самчук У. Волинь : трилогія. Ч. 1 : Куди тече та річка. 3-є вид. Торонто : Громадський комітет для видання творів Уласа Самчука, 1965. 323 с.
11. Самчук У. Волинь: трилогія. Ч. 2: Війна і революція. 3-є вид. Торонто :

Громадський комітет для видання творів Уласа Самчука, 1965-1969. 398 с.

12. Самчук У. Волинь : трилогія. Ч. 3 : Батько і син. 3-є вид. Торонто : Громадський комітет для видання творів Уласа Самчука, 1969. 396 с.

13. Самчук У. Волинь незабутня : слово до ювілею 25-річчя Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі (25.05.1977) / Літопис Волині. 1977-1978. Ч. 12. С. 15-25.

14. Самчук У. Інтерв'ю з конференції під назвою «Історія Ді-Пі. Українські втікачі після Другої світової війни» [Звукозапис] / Голос Америки. Вашингтон, 29 березня 1984 р. 1 зв. касета. Архів Тилявського літературно-меморіального музею Уласа Самчука, реєстр. № РК 2943.

15. Самчук У. На білому коні: спомини і враження. Вінніпег : Видання Товариства «Волинь», 1972. 250 с.

16. Самчук У. На коні вороному: спомини і враження. Вінніпег : Видання Товариства «Волинь», 1975. 360 с.

17. Самчук У. Наша школа / Волинь. 1941. 4 грудня. Ч. 21. С. 1.

18. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Ч. 1. Мюнхен : Прометей, 1946. 156 с.

19. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Ч. 2. Мюнхен : Прометей, 1947. 166 с.

20. Фонди Тилявського літературно-меморіального музею Уласа Самчука.

natalia_boiko@ukr.net

Рецензент: д. пед. н., проф. Демянчук О. Н.